

Курпебаева Г.К.

докторант, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар
және әлем тілдері университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gaziza-k@mail.ru

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ
АЙМАҚТЫҚ ӨЛШЕМІНІҢ
ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Мақалада қазіргі заманғы халықаралық қатынастарды аймақтандырудың ерекшеліктері, өңірлерді қалыптастыру және осы үдерістерді теориялық тұрғыдан бағалау «ескі» және «жаңа» аймақшылдық теоретиктермен қарастырылады. «Еуропалық» және «азиялық» аймақтық модельдер әртүрлі өркениеттік орталарда аймақтық үдерістердің ерекшеліктерін салыстырады. Аймақтандырудың ең маңызды теорияларының қалыптасуына, негіздері мен эволюциясына салыстырмалы талдау жүргізіледі.

Аймақтық қауіпсіздік кешендерінің теориясы алғаш рет Копенгаген мектебінің еңбектерінде ұсынылған болатын. Мектеп өкілдері өздерінің зерттеулерінде «аймақтық қауіпсіздік кешен» ұғымына анықтама беріп, оның құрылымын, даму динамикасын және ұлттық және жаһандық қауіпсіздіктің түрлендіру тәсілдерін өңірлік деңгейде қарастыруға тырысты. Олардың пікірінше, екі қауіпсіздік саласының (ұлттық және жаһандық) өзара іс-әрекет етуі және ірі оқиғалар мен іс-шаралар орын алатын жер – аймақ болып табылады. Бұл теория даусыз емес, алайда ол аймақтық динамиканы талдауға және аймақ призмасы арқылы жаһандық қауіпсіздік кешенін құруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: аймақтық қауіпсіздік кешені, орталықтандырылған қауіпсіздік кешені; стандартты қауіпсіздік кешені, мемлекет түрлері (әлсіз және күшті).

Kurpebayeva G.K.

Doctoral student of Kazakh Ablai khan University
of International Relations and World Languages,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: gaziza-k@mail.ru

**Theoretical basis of the regional dimension
of international relations**

The article considers the features of the regionalization of modern international relations, the formation of regions and the theoretical measurement of these processes by the theorists of the «old» and «new» regionalism. Examples of «European» and «Asian» regionalism compare the features of regional processes in different civilization environments. A comparative analysis of the formation, foundations and evolution of the most important theories of regionalism is carried out.

The theory of regional security complexes was first presented in the works of the Copenhagen School. In their studies, the school representatives attempted to define regional security, its structure, the dynamics of development and transformation of approaches to national and global security, translating them into a regional plane. In their opinion, it is the region that is the place where the two spheres of security (national and global) interact and where the main events and actions take place. This theory is not indisputable, but it allows us to analyze regional dynamics and the construction of a global security complex through a region prism.

Key words: regional complex of safety, centered complex of safety, standard complex of safety, standard security complex, types of the states (weak and strong).

Курпебаева Г.К.

докторант Казахского университета международных отношений
и мировых языков имени Абылай хана,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: gaziza-k@mail.ru

Теоретические основы регионального измерения международных отношений

В статье рассматриваются особенности регионализации современных международных отношений, образование регионов и теоретическое измерение этих процессов теоретиками «старого» и «нового» регионализма. На примерах «европейского» и «азиатского» регионализма сравниваются особенности региональных процессов в различных цивилизационных средах. Осуществляется компаративный анализ образования, оснований и эволюции важнейших теорий регионализма.

Теория комплексов региональной безопасности впервые была представлена в работах Копенгагенской школы. В своих исследованиях представители школы предприняли попытку дать определение понятию «комплекс региональной безопасности», его структуре, динамике развития и трансформации подходов национальной и глобальной безопасности, переведя их в региональную плоскость. По их мнению, именно регион является тем местом, где две сферы безопасности (национальной и глобальной) взаимодействуют и где происходят основные события и действия. Данная теория не является бесспорной, однако она позволяет анализировать региональную динамику и построение комплекса глобальной безопасности через призму региона.

Ключевые слова: региональный комплекс безопасности, централизованный комплекс безопасности, стандартный комплекс безопасности, типы государств (слабые и сильные).

Кіріспе

Қазіргі әлемнің жалпы көрінісі биполярлық жүйенің ыдырауы және жаһандандудың жылдам таралуы кезінде тез өзгеріп отырады. Бастапқыда жаһандану заманауи халықаралық қатынастардың негізгі үрдісі ретінде, ал оған байланысты «фрагментациялық» процестер туындылар ретінде қарастырды. Жаһандық-жергілікті өзара әрекеттесуін қарастыру мақсатында «глокализация» ұғымы ғылыми айналымға енгізілді.

Бұл тәсіл саяси стратегияларды үйлестіруде және қазіргі әлемнің теориялық түсінігінде көрініс табады. Бірінші жағдайда, саясаткерлер, әсіресе «жана әлемдік тәртіпті» құрумен айналысқан американдық көшбасшылар, қазіргі әлемнің «фрагментациялық тұрақсыздық қатеріне» назар аударды. Зерттеушілер арасында қызу пікірталастар мен кейде келіспеушіліктерге қарамастан, қазіргі халықаралық үдерістер туралы теориялық пікірсайыстар мен болжамдар халықаралық қарым-қатынас теорияларында үстем болатын нақтылық, марксистік және либералдық дәстүрлер шеңберінен шықпады.

Аймақтық үдерістер, оларды талдаған теориялар секілді, ұзақ уақыт бойы маргиналдық позицияларда болды. ХХІ ғ. «Фрагментация» жаһандану шеруінің өркениеттік «бөлшектері» емес екендігі бірден анықталмады. Бұл жерде аймақтық деңгейде жана институционалды

байланыстар мен ұйымдық нысандарды қалыптастыру барысында, Америка Құрама Штаттары мен басқа да жаһандық және аймақтық ойыншылар қазіргі заманғы халықаралық қатынастардың нақты қатысушылары ретінде қарастырылуы керектігі жазылған. Ғылымның әртүрлі салалары «фрагментация» көріністерін түсініп, болжай бастауда, бұл пәнаралық тәсілдер негізінде жаңа ғылыми бағыттарды қалыптастыруға әкеледі. Ағымдағы аймақтық үдерістердің сандық және сапалық өзгерістерін түсіну жаңа теориялық көзқарастар талап етеді. Осылайша, аймақтық және аймақтық зерттеулердің теориялары мен теориялық тәсілдері дамиды.

Негізгі бөлім

Аймақтық кешендерінің қауіпсіздік теориясының орталық идеясы (Өңірлік қауіпсіздік кешені) – «көп қауіп-қатерлер ұзын қашықтыққа қарағанда қысқа қашықтықта оңайырақ орналасады; қауіпсіздік мәселелеріндегі өзара аймақтық кластерді қалыптастыру үрдісін аймақтық қауіпсіздіктің кешеніне байланысын анықтайды» (Buzan, 2009:36). Қауіпсіздік үрдістерімен бір-біріне өзара байланысты қауіпсіздік сұрақтары акторлар арасындағы қауіпсіздік кешенінің сыртынан қарағанда, ішінде көбірек қарқынды дамиды.

Супер күштер қауіпсіздік комплекстеріне «еніп» кете алады, алайда кешеннің ішкі ди-

намикасы жаһандық ойыншыларға қатысты автономияның айтарлықтай деңгейіне ие.

Аймақтық қауіпсіздік кешені – бұл материалистік және социологиялық (бұл жағдайда – конструктивистік) интеграциялауға мүмкіндік беретін теория тәсілдері. Үш теориялық көзқарас аймақтық қауіпсіздік кешеннің ғылыми талдауы үшін негіз болды: нео-реалистикалық көзқарас, жаһандық даму теориясы және аймақтық қауіпсіздік тәсілдер.

Зерттеудің аймақтық және ғаламдық деңгейлері әлем құрудың вестфалиялық моделіне қайшы келмейді, бірақ аймақтық динамиканың мәселелерін зерделеу мемлекеттердің әртүрлі типтері қауіпсіздік комплекстерінің қалыптасуына қалай әсер ететінін талдауға өте маңызды. Копенгагенді зерттеуде «Адамдар, мемлекет және қорқыныш» мектебінде мемлекеттерді «күшті және әлсіз» қағидасы бойынша топтастыру әрекеті жасалды (Buzan, 2010:41). Мемлекеттің күші азаматтық қоғам мен билік институттары арасындағы әлеуметтік және саяси бірлік болды. Осылайша, бірлігі азырақ мемлекеттер ішкі билікті сақтап қалуға және ішкі проблемаларды шешуге байланысты сыртқы қауіптерге неғұрлым нәзік және осал. Кешендегі мемлекеттердің бірлестігі бұл одақ шеңберінде қауіпсіздік динамикасының дамуына әсер етеді.

Қауіпсіздік кешендерін талдау үшін мемлекеттерді үш түрге бөлудің тағы бір тәсілі қолданылуы мүмкін: постмодерн, модерн, премодерн (Buzan, 2005:18). Бұл жіктеудің анықталған санаты Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталған соң қазіргі заманғы мемлекеттің вестфалиялық моделінің мінсіз түрі болып табылады. Бұл түрі күшті мемлекеттің әлеуметті бақылауымен және шектеулі ашықтықпен сипатталады. «Қазіргі заман» сияқты мемлекеттер өзіндік тәуелсіз және тәуелсіз субъектілер деп санайды, олар ұлттық мәдениеттер мен өзіндік даму саясатына ие және көбінесе меркантилизм саясатымен анықталады. Олардың шекаралары нақты сызықтармен анықталады, олар сыртқы саяси, мәдени және экономикалық әсерлерге жабық болып табылады. Фашистік және коммунистік режимдер мемлекеттің осы түрін көрсетудің экстремалды нысандары болды. ХХІ ғасырдың басында осы түрге Қытай, екі Корея, Иран, Үндістан және басқаларын жатқызуға болады. Бұл аумақтардың қауіпсіздігіне байланысты, бұл мемлекеттердің қауіпсіздігі «сыртқыдан» немесе «ішінен» деген түсініктермен анықталады. Бұл мемлекеттер «өз экономикаларын, қоғамдарын және саясаттарын ашу, олардың әл-ауқатын және қауіпсіздігін

арттыруға мүмкіндік беретініне өздерін сенімді деп тапты» (Kaplan, 1957:52).

«Постмодерн» сияқты мемлекеттер көбінесе капиталистік және олардың барлығы күшті мемлекеттер болып табылады, сондықтан олардың еш-біреуі жаппай бомбалау немесе шабуылдауды қолдану арқылы іс-қимыл жасамайды (Katzenstein, 2000:29). Бұл мемлекеттердің барлығы вестфалиялық модельден пайда болды. Олар әлі күнге дейін заманауи мемлекеттің атрибуттарын, яғни, егемендік және ұлттық сәйкестікті сақтайды, бірақ олар сондай-ақ экономикалық және мәдени өзара іс-қимыл өзгерістерімен байланысты. Бұл мемлекеттер «өздерінің ашылуын өздеріне сенімді деп санайды» экономика олардың қоғамы мен саясаты оларға әл-ауқатының өсуі және олардың қауіпсіздігі үшін көп мүмкіндіктер береді» (Hurrell, 2005:31). Олар көп дәстүрлі қауіп-қатерге қарсы және жеке және көші-қон проблемаларына, экономикалық және экологиялық тұрақтылықты сақтауға көбірек көңіл бөледі. Постмодерн мемлекеттері халықаралық деңгейде биліктің және байлықтың негізгі орталықтары болғандықтан, олар халықаралық жүйенің қалған бөліктеріндегі ашықтық құндылықтарын қолдайды. Олар сыртқы немесе ішкі қауіп-қатерлерге қатысты ойлау мүмкіндігін азайтады, бірақ оларды бір-бірімен байланыстыратын қауіпсіздік құрылымдарын құруды ойлайды.

Азия мен Африка елдеріндегі үшінші типтегі әлем елдері «промодерн» мемлекеттері ретінде сипатталуы керек. Олар үшін саяси бірігудің төмен деңгейі мен әлсіз дамыған энергетикалық институттары сипатталады (Kohler-Koch, 1996:73). Олардың кейбіреулері қазіргі заманғы және осы бағытпен жүруіне болады, бірақ әлі күнге дейін мәртебені өзгерту үшін біліктілігін арттыра алмайды.

Үшінші елдерге экономикалық, саяси және әскери жағынан «сәтсіз» және қолдау көрсетілмеген, ресми егемендікке ие мемлекеттерді жатқызуға болады. «Дамуға дейінгі» мемлекеттердің ең көбі Африкада, сонымен қатар Азияда (Ауғанстан, Тәжікстан), Америка (Гаити) және Еуропа (Албания). Әлсіз мемлекеттер қауіпсіздіктің мәселелеріне өте осал және мемлекеттіліктен субмемлекеттікке ауыса бастауы мүмкін.

Мұндай мемлекеттердің жіктелуі аймақтық деңгейдегі қауіпсіздік құрылымын анықтайды. Сондай-ақ, мемлекеттердің типологиясы географиялық негізіне негізделген. Мысалы, Сахараның оңтүстігіндегі африкалық елдердің көбі «қазіргі

заманғы» мемлекеттер деп аталуы мүмкін. Таяу Шығыс, Оңтүстік және Шығыс Азия, Оңтүстік Америка және Шығыс Еуропа мемлекеттері заманауи мемлекеттер болып табылады. Батыс Еуропа мен Солтүстік Америкадағы елдер – бұл постмодерниялық елдер. Кластерлердің бұл түрі толықтай таза емес және қауіпсіздік жүйелерін типологиялық қамтамасыз ету үшін негіз бола алмайды, бірақ салыстырмалы талдау үшін қызығушылық тудыруы мүмкін.

Жаһандану – халықаралық қатынастардың заманауи жүйесін дамытудың катализаторы. Постмодерниялық елдер жаһанданудың қозғалтқыштары болып табылады және жаһандану үдерістеріне қатысудан барлық артықшылықтарға ие. Қазіргі дамып келе жатқан елдер жаһандану жағдайында екі қиындыққа тап болып жатыр. Біріншіден, қосу қаупі (қосқанда) және алып тастау қаупі (ерекше) әрқашан олардың алдында тұр. Токтату қаупі мемлекетті төменгі санатқа айналдыруы мүмкін, ал «қосу» келешегі мемлекет ішіндегі ішкі жанжалдарды тудыруы мүмкін (мәдени, діни және т.б.). Қазіргі заман деңгейіндегі мемлекеттер үшін жаһандану қаупі олардың халықаралық стандарттарға, яғни, «Жақсы басқаруға» сәйкес келмеуі. Жаһандану қаупі олар үшін тәуелсіздік мәртебесін немесе үкімет тетіктерін жоғалту болып табылады.

Бұл жіктеу бізге мемлекет жүйесін жүйелеуге мүмкіндік береді және өңірлерде олардың ерекшеліктерін ескере отырып, өңірлерде талдау жүргізуге мүмкіндік береді. Б. Бузан және О. Уэйвер халықаралық қатынастар құрылымына қатысты нео-реалистиктердің теориялық талдауларына сүйене отырып, осындай мемлекеттердің ұлы державалар ретінде оқшаулануын ұсынады (Супер күштер), ұлы державалар (Үлкен күштер) және аймақтық державалар (Өңірлік күштер), халықаралық қатынастардың құрылымы «қырғи-қабақ соғыс» аяқталған соң, оларды қайта қарастыруға мүмкіндік береді. Олар АҚШ-қа, ұлы державаларға – ЕО-ға (Ұлыбритания, Франция, Германия), Жапонияға, Қытайға, Ресейге ұлы державаларды жатқызады. Үндістан осы сыныпқа кірейін деп жатыр. Өңірлік державалар аймақтық кешендерде көшбасшы болып табылады.

Б. Бузан мен О. Уэйвер «қырғи қабақ соғыс» кезінде халықаралық қатынастардың құрылымы осы формула арқылы «2 + 3» (АҚШ және КСРО + Ұлыбритания, Франция және Қытай) анықталды. Халықаралық қатынастардың қазіргі құрылымы «1 + 4» (АҚШ + ЕО, Жапония, Қытай және Ресей) формуласына дейін қысқартылуы

мүмкін. Теориялық тұрғыдан, бұл құрылымды «0 + x» формуласына дейін қысқартуға болады. Мұндай жүйені бірполярлы немесе көпқырлы деп сипаттауға болмайды. Ғаламдық жүйенің көлемін ескере отырып, ұлы державалар ғаламдық деңгейде жұмыс істемейді. Және тек Суперкүштер халықаралық қатынастардың полярлық талаптарына жауап бере алады. Әлемді бес немесе алты ірі державалармен елестету оңай және көптеген аймақтық державаларды елестетуге мүмкін болып табылады. Ұлы державалардың саны мен үлкен державалардың саны бір-біріне қатты әсер етеді. Үлкен күштер неғұрлым көп болса, соғұрлым ұлы державалар аз болады және керісінше.

Аймақтық қауіпсіздік кешендерінің теориялары эмпирикалық жағдайларды бағалау және аймақтық қауіпсіздікті болжау үшін пайдаланылуы мүмкін. Аймақтық қауіпсіздік кешенін талдау кезінде географиялық жақындығы сияқты айнымалылар талданады, сондай-ақ достық пен өркениеттің қағидасы аймақтағы қатынастардың динамикасы болып табылады. Мысалы, Б. Бузан және О. Уэйвер аймақтың құрылысын қауіпсіздік туралы пікірталас тұрғысынан, яғни, қауіпсіздік проблемалары аймақты қалыптастыруға актерлерді ынталандыруы мүмкін жағдайынан туындауды қолдаушылар. Сонымен қатар, аймақтық қауіпсіздік кешені кез келген мемлекеттер тобымен ұсынылуы мүмкін (Lake, 1997:41). Теорияның тағы бір маңызды аспектісі – «қауіпсіздік» тұжырымдамасын түбегейлі жаңадан қайта қарау. Тұжырымдама «ритейлизация» дәстүрлі қауіпсіздіктің дәстүрлі тұжырымдамасына қарағанда көбірек. Қауіпсіздендіру – жеке, саяси элиталар, мемлекеттік емес субъектілер сияқты әртүрлі актерлардың өзара іс-қимылының нәтижесі. Сонымен қатар, бастапқыда туындаған проблемалар қауіпсіздікке ұшырамай, қауіпсіздіктің қандай да бір нүктесіне кіруі мүмкін. Аймақтық кешенді талдау бес саланы қамтитын қауіпсіздік тұрғысынан: әскери, саяси, экономикалық, әлеуметтік және экологияны қамтиды (Deutsch, 1957:86).

Кешендер гомогенді және гетерогенді болуы мүмкін, соның ішінде біртекті емес актерлар, ұлттар, фирмаларды жатқызуға болады (Fawcett, 2004:23). Кез келген жағдайда мемлекет талдау орталығында болып табылады. Өзара әрекеттесудің төрт деңгейіне негізделген аймақтық қауіпсіздік кешенінің «талдау матрицасы» ұсынылады: аймақтың мемлекеттерінің ішкі саяси құрамдас бөлігі (күшті немесе әлсіз мемлекет); аймақтағы мемлекетаралық қатынастар

(мемлекет-мемлекетке); аймақтық қауіпсіздік кешені мен басқа аймақтар арасындағы қарым-қатынас (қауіпсіздік өзара тәуелділік); аймақтағы ұлы державалардың рөлі (өңірлік және жаһандық құрылымдардың өзара әрекеті) (Fawcett, 2005:82).

Бірге қойылған төрт деңгей бұл қауіпсіздік кластерін құрайды (қауіпсіздік класстары). Аймақтық деңгейде «жартылай деңгей» мысалдары сияқты субкомплексер болуы мүмкін. Кіші комплекстер, мәні бойынша, аймақтық кешен сияқты бірдей анықтамаға ие. Айырмашылық тек субкомплекс кең аймақтық кешеннің бөлігі болуы керегінде болып табылады.

Аймақтық қауіпсіздік кешендерінің қолданыстағы құрылымы төрт айнымалыларды қамтиды: кешенді көрші елдерден бөлетін аймақтағы шекара; бұл анархиялық құрылым кешені екі немесе одан көп бірліктен тұратын болуы тиіс; Полярлық (polarity), жеке бірліктер арасындағы қуатты бөлуді көрсететін; аймақтағы бірліктердің өзара әрекеттесу деңгейін көрсететін (мысалы, достық пен араздықты сезіну) әлеуметтік өзара әрекеттесу.

Осы факторлардың үйлесуінен Бузан аймақтық қауіпсіздік кешендерінің эволюциясының үш түрін анықтайды: қалыптасқан құрылымның өзгермейтінін көрсететін статус-кводын сақтау; ішкі құрылымда елеулі өзгерістер болған ішкі қайта құру; ішкі өзгерістер сыртқы жағдайға әсер еткен кезде сыртқы түрлендіру.

Бузан аймақтық қауіпсіздік кешендерінің төрт түрін анықтайды: стандартты (Standard), орталықтандырылған (Centred), үлкен қуатты (Great power) және суперкомплекс (Supercomplex).

Стандартты кешеннің мысалы – екі немесе одан да көп күші бар вестфалиялық модель, оның күші шоғырланған негізінен әскери-саяси қауіпсіздігі болып табылады. Барлық стандартты кешендерде анархиялық құрылым бар. Стандартта күрделі тепе-теңдікті өңірлік державалар өздері анықтайды (мысалы, Парсы шығанағындағы – Иран, Ирак және Сауд Арабиясы, Оңтүстік Азияда – Үндістан мен Пәкістан) және біртұтастықтан көпполярлы өзара әрекеттесуі мүмкін. Стандартты кешенде униполярлық бұл аймақтағы бір ғана аймақтық биліктің бар екендігін білдіреді. Мысалы, Оңтүстік Африка Республикасы Оңтүстік Африкада басым. Біртектілік жағдайында да, стандартты кешен әлемдік деңгейге жетпейді, сондықтан Африка, Таяу Шығыс, Оңтүстік Америка және Оңтүстік Азия сияқты өңірлерде ішкі (аймақтық) динамика мен сыртқы (жаһандық) динамика

арасындағы айырмашылықтар айқын болуы мүмкін. Достық / дұшпандық қарым-қатынас динамикасы ескеріле отырып, стандартты кешендерде қақтығыс пайда болуы мүмкін. Стандартты кешенде қауіпсіздік саясатының басты элементі – аймақтық державалардың өзара байланысы болып табылады. Олардың арасындағы қарым-қатынас кішігірім державалардың жағдайын және әлемдік державалардың өңірге енуін анықтайды.

Орталық кешендер үш-төрт негізгі формаларда анықталады. Алғашқы екі нысанда – аймақтық қауіпсіздік кешендері біртекті емес, бірақ олардағы полюстердің күшіне (мысалы, посткөнестіктегі Ресейге) немесе (Солтүстік Америкадағы заманауи АҚШ) секілді ұлы державаларға күмән туындауы мүмкін.

Бұл полюстар аймақтық өкілеттіктермен де ұсынылуы мүмкін. Мұндай жағдайларда жаһандық деңгейдегі билік (державалар) аймақта басым болады (униполярлық). Олай болмаған жағдайда аймақтық күштердің бірқатар державалары (Украина, Канада, Мексика) аймақтық полюстерге қарсы тұра алмайды. Атап айтқанда, бұл, Үндістанның ұлы билік мәртебесіне деген талабын қолдамайтын себептерінің бірі деп санауға болады, өйткені Пәкістан әлі күнге дейін өзін-өзі басқарудың аймақтық полюсі деп таниды.

Орталықтандырылған кешеннің үшінші түрі алғашқы екеуінен аймақты бір билікпен емес, интеграцияланған ұйым ретінде қарастыруымен ерекшеленеді. Мысал ретінде біз қауіпсіздік қауымдастығы жоғары дамыған және әлемдік деңгейдегі өз құқықтарына ие тұлға ретінде қалыптасқан Еуропалық Одаққа сілтеме жасай аламыз. Теориялық тұрғыдан алғанда, бұл орталықтандырылған кешендерді құрған субъектілер бір-бірінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуі керек, ал қауіпсіздік динамикасы ішкі орталықтан анықталуы керек. ЕО елдерінің көпшілігінде аймақтық қауіпсіздік Солтүстік Атлантикалық Одақ (НАТО) тарапынан қамтамасыз етілгені белгілі, ол тіпті географиялық жағынан еуропалық құрлықтан асып түседі. Бұл жағдайда Б. Бузан орталықтандырылған кешендердің теориялық моделінің жетілмегендігін мойындайды. Ол «билік асимметриясының» тұжырымдамасын енгізеді және орталық «империалистік орталығының» саясатына қол жеткізе алатын «ашық немесе өткізгіш гегемония» түрін анықтаса, орталықтандырылған кешен тұрақты болуы мүмкін деп қорытынды жасайды.

Кешенді тұрақтандырушылармен мұндай басқару орталықтың өзі және оның заңдылығы (басқалардың орталық болу құқығын мойындау) болып табылады.

Дегенмен, осы жіктелімге жатпайтын жағдайлар болуы мүмкін. Олар бірқатар халықаралық державалар халықаралық қатынастар жүйесінде біркелкі шашыраңқы болғандықтан пайда болады. Осыған байланысты кешендер басқа нысандарды қабылдауы мүмкін, мысалы, үлкен державалардың айналасында шоғырлануы суперкомплексстердің пайда болуына әсер етеді. Қазіргі уақытта «1 + 4» жүйесінде мұндай динамика Азияда ең айқын көрінеді, онда Жапония мен Қытай үлкен державалардың биполярлық кешенінің өз ядроларын қалыптастырады.

Аймақтық қауіпсіздік кешенінде ұлы биліктің айналасында аймақтың полярлығы оны қамтитын жаһандық деңгейімен анықталады. Бұл жағдай Еуропада және Шығыс Азияда дамиды, Б. Бузанның айтуынша, мұндай кешендерді бөлек зерделеу қажет. Біріншіден, олардың динамикасы жаһандық деңгейде теңгерімді өзгертуге тікелей әсер етеді, бұл стандартты кешенде ешқашан қалыптаспайды. Екіншіден, ұлы державалар жоғары аймақаралық динамика байқалатын кешендерден тыс процестерге әсер етеді.

Әлемдік және аймақтық деңгейдегі гибридік нысандар – ұлы державалардың жетекшілігіндегі аймақтық қауіпсіздік кешені. Олар сондай-ақ аймағындағыдай бір ғана аймақтық биліктің бар екендігін талдай алады. Б. Бузан мен О. Уэйвердің идеясына сәйкес, аймақтық қауіпсіздік кешенін талдау – ұлттық, аймақтық, және жаһандық деңгейлерді қоса алғанда барлық деңгейлерді ескеруін талап етеді. Бузан және Уэйвердің теориялық көзқарастарына сәйкес, «аймақтық қауіпсіздік кешендерін жіктеу төрт үлкен топ түрінде ұсынылуы мүмкін, олардың әрқайсысы бірнеше кіші түрге бөлінеді» (Foqué, 2005:47). Өңірлік қауіпсіздік кешендері жоқ аймақтарда олардың болмауының екі себебі анықталуы мүмкін: аймақтық процестердің бір-бірін басуы немесе құрылымдық болмауы. Аймақтық интеграциялық үдерістерді біріктіру жергілікті билік құрылымдарының әлсіреуіне әкеліп соқтыратын ұлы державалардың әрекеттерімен және олардың үстемдігімен байланысты болуы мүмкін (мысалы, егер ұлы державалардың қарулы күштері ұзақ уақыт бойы қатысуда болуы немесе өңірдегі күштерді реттеу ұлы бәсекелестік үлгісіне ұшырауы). Қауіпсіздік аймағының шешілмегендігі бір немесе екі себепке байланы-

сты болуы мүмкін: біріншіден, егер жергілікті мемлекеттерде аймақтық деңгейде басқару ресурстары болмаса және екіншіден, географиялық оқшаулау өзара әрекеттесуді қиындатады немесе мүмкін болмайды (мысалы, үлкен мұхиттардың ашық кеңістіктермен бөлінген аралдар). Осы жағдайлардың кез келгені аймақтық қауіпсіздік кешенінің құрылымын қалыптастыру үшін қауіпсіздік мәселелерінде өзара әрекеттесудің жеткіліксіздігіне әкелуі мүмкін. Аймақтық қауіпсіздік кешенінің бар-жоғын білу үшін қауіпсіздіктің «өзара байланысты» (security connectedness) құрылымын зерттеу қажет. Аймақтық тәсілдің артықшылығы – өңірлік деңгейдегі зерттеудің ғаламдық деңгейден бөлінуде. Бұл тәсіл қауіпсіздіктің көптеген мәселелерін жоғарыдан төменге және төменнен жоғарыға дейін теңдестірілген түсіндіру үшін негіз болып табылады.

Аймақтағы аймақтық динамиканы түсініп, бейбітшілік пен қауіпсіздікті қалыптастыру үшін әрбір нақты аймақтағы өзара іс-қимылдың ішкі механизмін толық талдауға тура келеді. Осы мақсатта Таварес аймақтық кластерлер теориясын қолданады. Аймақтық кластерге алты негізгі тірек кіреді: бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ететін агенттер, бейбітшілік құралдары, қауіпсіздікті қамтамасыз ету және аймақтық интеграция деңгейі.

Таварес бейбітшілік пен қауіпсіздік агенттерінің басшылығымен қауіпті ортаны қауіпсізге айналдыруды қамтамасыз ететін актерлерге сілтеме жасайды. Ол жеке тұлғалар, ұлттық актерлар (мемлекет және азаматтық қоғам) және аймақтық субъектілер (аймақтық ұйымдар, аймақтық азаматтық қоғам немесе экономикалық агенттер) сияқты тұлғаларға сілтеме жасайды.

Бейбітшілік орнатуға арналған құралдар «қауіптерді басқаратын және / немесе әлем құратын бастамалар, саясат, әдістер мен процестер» болып табылады.

Ол қарулы зорлық-зомбылық, билік балансы, гегемония, әскери одақтар, өңірлік бейбітшілік пен қауіпсіздікті аймақтық ұйымдар, сауда келісімдері (ұлттық саясатты үйлестіру), нормативтік тарту және институционализм, аймақтық сәйкестік және федерализм / жергілікті өкілдік ретінде жіктейді.

Таварес қорғаныс үлгісін Б. Бузаннан қарайды, оның көзқарасының сөзсіз сипатын мойындайды. Қауіпсіздік моделі «қауіпсіздіктің өзара тәуелділігі» тәсіліне негізделген, ол қастандық пен достық сезіміне байланысты. Осылайша, автор қауіпсіздіктің үш үлгісімен

келіседі: қақтығыстардың қалыптасуы, қауіпсіздік режимі және плюралистік қауіпсіздік қоғамдастық. Аймақтың жанжалды үлгісі екі көрсеткіштің өзара байланысы: қақтығыстың қарқындылығы және бейбітшілік ұзақтығы. Осы екі көрсеткішті біріктіре отырып, Таварес аймақтық кластерлердің қақтығыстардың типологиясын қалыптастырады: Таяу Шығыстағы, Оңтүстік Африка сияқты зорлыққа ұшыраған өңірлер; зорлық-зомбылықтың жоқтығына қарамастан, жанжалдардың әскери кезеңде (теріс әлемде) болмайтындығы туралы қалыптастырады. Ол Оңтүстік Америка, Оңтүстік-Шығыс Азияға жатады. Содан кейін ол өңірлерді барлық қатысушылармен бөлісетін нормалар мен құндылықтар бар және жанжалдың жоқтығы бар қақтығыстарды шешудің (келісу) ішкі механизмдерінің бар екендігін анықтайды.

Автор әлемнің жағымды моделін қақтығыстың жоқтығынан артық нәрсе емес деп суреттейді. Әлемнің оң моделінің сипаттамасы – экономикалық әл-ауқат, жеке өзін-өзі көрсету және т.б. Бұл жерде халықтың саяси элитамен қарым-қатынасы маңызды байланыс болып табылады. Үш көрсеткішке негізделген – қоғамдық легитимділік, саяси қатысу және қоғамдық тану, Таварес құрылымдары үш аймақты қамтиды: депрессия аймағы, қалыпты аймақ және бай аймақ. Аймақтық интеграция деңгейі Тавареске интенсификация немесе прогрессивтілік дәрежесіне қарай жіктеледі. Әлеуметтік-мәдени салада бұл плюралистік қауіпсіздік қоғамдастығының пайда болуында көрініс табуы мүмкін; саяси және институционалдық тұрғыда – аймақтық институттардың пайда болуы және саясаттың жалпы қалыптасуы; экономикалық салада – сауда-саттықты ырықтандыру саясаты, инвестицияларды көтермелеу, халықтың еркін жүріп-тұруы, аймақаралық сауда және т.б.

Таварес интеграцияға байланысты аймақтық интеграцияның үш деңгейін ұсынады: интеграцияның төмен деңгейі (мемлекеттердің тәуелсіздігінің ролі өте жоғары, ұлттық тәуелсіздік басым); интеграцияның орташа деңгейі (ұлттық егемендіктің аймақтық интеграцияның пайдасына ішінара бас тарту) және интеграцияның жоғары деңгейі (ұлттық деңгейде саясатты жүзеге асыруды бақылауды жоғалтқан ұлттық органдар, ұлттық егемендік өңірлік институт деңгейіне ауысады). Р. Таварес аймақтық бейбітшілік пен қауіпсіздіктің кластерлерінің келесі анықтамасын береді: «Аймақтық интеграцияның әртүрлі деңгейлерінде жұмыс істейтін

актерлер тарапынан үлкен аймақ (аймақ) үстінде бейбітшілік пен қауіпсіздік саласындағы қатынастардың жиынтығы – қақтығыстар мен жағымды бейбітшілік модельдерін өзгертуге арналған».

Зерттеуші келесі критерийлер негізінде кластерлерді құрылымдауды жүзеге асырады: актерлердің қызметін бақылауға болатын аумақ; компоненттері (бейбітшілік пен қауіпсіздіктің актерлері), бейбітшілік орнату құралдары, қауіпсіздік моделі, қақтығыс моделі, оңтайлы әлемдік модель және аймақтық интеграция деңгейі, және ақырында байланыстар (бір компоненттің құндылығын өзгерту басқалардың маңыздылығына әкеледі). Таварес кластердің төрт түрін ұсынады:

– Аймақтық бөлшектеу (аймақтық интеграцияның төмен деңгейі, жағымды бейбітшіліктің төмен деңгейі, ең алдымен әскери күш қолдану арқылы бейбітшілікті орнатуға арналған құралдар, биліктің тепеңдігін пайдалану). Мұндай кластерлердің мысалдары ретінде ол Таяу Шығыс, Оңтүстік Азияға сілтеме жасайды.

– Аймақтық коалиция (мұнда бейбітшілік пен қауіпсіздікті нығайтудың құралы, атап айтқанда, экономикалық ынтымақтастық, өңірлік ұйымның болуы). Ол Оңтүстік-Шығыс Азия және Оңтүстік Америка секілді кластерлерді жіктейді.

– Бейбітшілік пен қауіпсіздіктің барлық қатысушылары қатысатын аймақтық қоғамдастық. Бұл плюралистік қауіпсіздік қоғамдастығымен айналысатын аймақ.

– Дәстүрлі егемендікті жоққа шығаратын және жаңа ұлтаралық тетіктер бар аймақтық мемлекеттік құрылым. Ол аймақтық интеграцияның жоғары дәрежесіне ие. Кластердің бұл түрінің алыпсатарлық және эмпирикалық үлгісі жоқ.

Автор кластердің әр түрі үнемі өзгеріп отырады деп мәлімдейді. Зерттеуші өзгеріп жатқан өзгерістерге және осы өзгерістердің неге екеніне назар аударады. Р. Таварес өз жұмысында әлемнің өңірлерін кеңірек жіктеуді ұсынатын «Бейбітшілік пен қауіпсіздіктің өңірлік құрылымы (Кластерлеу)» атты басқа жұмысын жалғастыруда, атап айтқанда, қауіпсіздіктің зорлық-зомбылық аймақтарын және бейбітшілік қауіпсіздігі аймақтарын бөлумен айналысуда. Аймақтардың бір немесе бірнеше түрі пайда болу үрдісіне, белгілі бір модельдің пайда болу себептеріне баса назар

аударылады. Осылайша, Р. Таварес зерттеу саласын кеңейтеді, әлемді өңірлік кластерлермен құрылымдап, күрделі бейбіт және бейбіт емес кластерлердегі процестер мен өзара қарым-қатынастарды зерттейді. Р. Таварестің еңбектері аймақтық және өңірлік қауіпсіздік кешендеріндегі зерттеулердің жалғасы болып табылады. «Кластер» тұжырымдамасын енгізу аймақтық теорияларда жаңа ұғым емес, бұл тұжырымдаманы аймақтық теориялардың экономикалық саласының өкілдері кеңінен қолданады. «Таварес» тәсілінің жаңалығы – «қауіпсіздік кластері» терминін енгізгенде, ол аймақтық қауіпсіздікті қалыптастыру жүйесінде жаңа аймақтық бірлестіктерді қалыптастырды.

Қорытынды

Жаһандық аймақтандыру – жаһандандудың ажырамас бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс объективті әлемдік үдеріс. Жаһанданду халықаралық қарым-қатынастарды аймақтандыру арқылы геосаяси теңгерімді қалыптастыруға тырысады. Қазіргі заманғы ғаламдық әлем нақты географиялық кеңістікпен шектелмей, көп өлшемді болды. Жаһандық аймақтандыру жаһандандудың салдары болып табылады, бұл әлемді макроөңірге бөлуге және полюстардан, билік орталықтарынан, жаһандық аймақтық жүйелері мен билік орталықтар үміткерлерінен тұратын иерархиялық ғаламдық жүйені қалыптастыруға алып келеді.

Әдебиеттер

- Buzan, B. (2009). *People, States and Fear : An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. UK.
- Buzan, B., Waever, O. (2010). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. 7th ed. N.Y.
- Buzan, B., Waever, O., Wilde, J. (2005). *Security: a New Framework for Analysis*. L., *Comparative Regional Integration* / ed. by F. Laursen. Ashgate
- Deutsch, K. W., Burrell, S. A., Kann, R. A. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton. Economic Research Institute for ASEAN and East Asia. Retrieved from <http://www.eria.org>
- Fawcett, L. (2004). *Exploring Regional Domains: A Comparative History of Regionalism*. *Intern. Affairs: (Royal Inst. of Intern. Affairs)*, 80/3.
- Fawcett, L. (2005). *Regionalism from Historical Perspective* / ed. by M. Farell, B. Hettne, L. Langenhove // *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*. L.
- Foqué, R., Steenbergen, J. (2005). *Regionalism: A Constitutional Framework for Global Challenges?* / ed. by M. Farell, B. Hettne, L. Langenhove // *Global Politics of Regionalism : Theory and Practice*. L.
- Hurrell, A. (2005). *The Regional Dimension in International Relations Theory* / ed. by M. Farrell, B. Hettne, L. Van Langenhove // *Global Politics of Regionalism : Theory and Practice*. L.
- Kaplan, M. (1957). *System and Process in International Politics*. N.Y.
- Katzenstein, P. (2000). *Regionalism and Asia*. *New Political Economy*, № 5/3.
- Kohler-Koch, B. (1996). *The Strength of Weakness: The Transformation of Governance in the EU* / ed. by S. Gustavsson, L. Lewin // *The Future of the Nation State : Essays on Cultural Pluralism and Political Integration*. Stockholm
- Lake, D. A., Morgan, P.M. (1997). *Regional Orders : Building Security in a New World*. Pennsylvania.
- Lindberg, L.N., Scheingold, S.A. (1971). *Regional Integration : Theory and Research*. Cambridge.